

ЗАКОНОДАВЧІ ДЕФІНІЦІЇ: ВИМОГИ ТА НЕДОЛІКИ

Закони та інші нормативно-правові акти містять у своїх текстах окремі статті, присвячені виключно визначенню понять, що вживаються у цих актах. Це так звані норми-дефініції. Як зазначає Робер К. Бержерон «...визначення корисне з метою запобігання повторюваності або двозначності» [1]. Однак, цим не вичерпується роль дефініцій у сучасному законодавстві. Т. С. Подорожна, зокрема, зазначає: «...законодавчі дефініції надають праву цілісності, послідовності, спрощують нормативно-правові акти... роблять більш лаконічними, водночас насичують їх змістом, полегшують вивчення і практичне застосування права... вони виконують роль основного будівельного матеріалу елементів тексту закону...» [2].

Окрім того, у сучасному нормотворенні законодавчі дефініції посідають дуже важливе місце, адже вони виконують, як стверджує Т. С. Подорожна, гносеологічну (пізнавальну), інтерпретаційну (за їх допомогою тлумачать норми права), критичну (дозволяють виявляти й викривати недоліки чинного законодавства), комунікативну (доносять волю законодавця до народу), ідеологічно-виховну (дефініції здійснюють цілеспрямований вплив понятійно-термінологічного апарату права на громадян) та інші функції [там же, с. 89]. Відповідно одним із завдань законодавця є закріплення таких дефініцій у нормативно-правових актах, які б адекватно та точно відображали суть того чи іншого поняття. Законодавець повинен дуже ретельно підходити до формулювань дефініцій, адже їх зміст безпосередньо впливає на правозастосовну практику.

Дослідженням законодавчих дефініцій, їх ролі, функцій, правил та вимог до формулювання займались багато вітчизняних та іноземних юристів й мовознавців: Н. Артикуца, Ж. Дзейко, Ю. Зайцев, С. Головатий, Т. Подорожна, Л. Кривецька, Р. Марусенко, А. Хворостянкіна, В. Радецька, О. Піголкін, Р. Бержерон, Г. Кіндерманн та інші.

Сучасні вимоги до законодавчих дефініцій складаються з таких компонентів: правильне розташування в тексті нормативно-правового акта; відповідність правилам граматики, семантики, стилістики, пунктуації, лексики; внутрішня узгодженість (логічність, послідовність) між словами, які розкривають, пояснюють поняття; повнота змісту та відсутність зайвих слів; відповідність між намірами законодавця та письмовим викладом дефініції у тексті нормативно-правового акта; узгодженість із такими ж поняттями в інших нормативно-правових актах (якщо інше не буде спеціально зазначено); однозначність дефініції та слів, яка включені до неї, тобто неможливість двозначного тлумачення; зрозумілість, точність, правова визначеність.

Ці вимоги спрямовані на те, щоб закони були якісними, адже їхній зміст мають розуміти пересічні громадяни. На жаль, у сучасному законодавстві є

надзвичайна велика кількість визначень певних категорій, понять та термінів, які сформульовані неправильно, тобто всупереч зазначеним вимогам. При цьому часто дефініція певного поняття не відповідає одразу кільком вимогам.

Однією із поширених помилок законодавця є неправильне розташування в тексті нормативно-правового акта статті, котра містить визначення понять. Відповідно до правил нормопроєктування така стаття повинна бути закріплена після назви нормативно-правового акта та його преамбули (якщо вона є).

Необхідність дотримання законодавцем зазначеної вимоги пояснюється тим, що особа, котра ознайомлюється із текстом нормативно-правового акта, повинна від самого початку розуміти суть того чи іншого поняття, яке наведено у подальшому тексті нормативно-правового акта. Однак, далеко не у всіх нормативно-правових актах цієї вимоги дотримано. Так, наприклад, Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. [3] містить статтю «визначення основних термінів та понять» аж у статті під № 4, тоді як деякі із цих понять та термінів (наприклад, «транспортний засіб комерційного призначення», «митний контроль», «митне оформлення») містяться у ст.ст. 1-3. Аналогічну помилку допустив законодавець у новому Кримінальному процесуальному кодексі від 13 квітня 2012 р. [4] (далі – новий КПК), адже у ньому стаття із визначеннями понять закріплена під № 3 тоді як у перших двох статтях є декілька термінів, зміст яких розкрито в статті під № 3. Натомість, правильним є розташування статті із визначеннями понять у Законі України «Про адміністративні послуги» [5] від 6 вересня 2012 р.: там ця стаття закріплена під № 1.

Наявні у сучасному українському законодавстві також інші помилки, зокрема включення у дефініцію певних слів та понять, існування яких спричинює хибне уявлення про поняття, якому дається дефініція. Так, у новому КПК закріплено таку дефініцію (п. 23 ч. 1 ст. 3): «суддя – голова, заступник голови, суддя Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ, Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційних судів областей, міст Києва та Севастополя, районних, районних у містах, міських та міськрайонних судів, які відповідно до Конституції України на професійній основі уповноважені здійснювати правосуддя, а також присяжний».

Конституція України дійсно містить норму про те, що правосуддя в Україні може здійснюватись не лише професійними суддями, а й народними засідателями та присяжними (ч. 1 ст. 127) [6]. Зокрема, через присяжних народ бере безпосередню участь у здійсненні правосуддя (ч. 4 ст. 124 Конституції України). Однак ні Конституція України, ні жоден інший нормативно-правовий акт не ототожнює поняття «суддя» та «присяжний». Більше того, визначення того, ким є суддя є у ч. 1 ст. 51 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [7] (що також свідчить про порушення у новому КПК вимоги про узгодженість з такими ж поняттями в інших нормативно-правових актах): «суддею є громадянин України, який відповідно до Конституції України та цього Закону призначений чи обраний суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі».

З цього випливає, що ототожнення наведених понять є неправильним. Адже судді – це професіонали, які здійснюють правосуддя від імені держави, тоді як присяжні – це громадяни, які здійснюють правосуддя не на професійній основі, і не від імені держави, а від імені народу. Отже, подавати поняття присяжний в переліку суддів є неправильним, до того ж це суперечить Конституції України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Більше того, таке ототожнення може спричинити проблеми у правозастосовній практиці, адже відповідно до нового КПК суддя наділений такими повноваженнями, які присяжний в принципі не може здійснювати – наприклад, прийняття постанови про обшук, виїмку, прийняття ухвали про проведення експертизи тощо. Тобто, якщо за новим КПК системно тлумачити вищенаведене поняття «суддя» (яке включає і присяжних) у сукупності із відповідними повноваженнями судді, які закріплені у тексті нового КПК, то виходить так, що присяжний нібито має усі ті ж самі права, що і професійний суддя: прийняття рішення, вирішення питання про вжиття тих чи інших запобіжних заходів тощо.

Існують два шляхи вирішення цієї проблеми: або виключити із нового КПК дефініцію поняття «суддя» (бо це поняття вже розкрито у Законі України «Про судоустрій та статус суддів» і повторення якого у новому КПК є недоцільним), або слова «а також присяжний» має бути вилучено із наведеної вище дефініції.

Інший вид помилки у законодавчій дефініції – наявність у переліку однорідних видових понять компонента, який виходить за межі загального родового поняття. Така помилка міститься у нещодавно прийнятому Кодексі цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 р. [8]. Так, у п. 6 ч. 1 ст. 2 зазначеного кодексу міститься таке визначення: *«зона можливого ураження – окрема територія, акваторія або суб'єкт господарювання, на яких внаслідок надзвичайної ситуації може виникнути загроза життю або здоров'ю населення чи може бути завдано матеріальних збитків»*. По-перше, суб'єкт господарювання а ргіогі не може бути зоною ураження, адже суб'єкт господарювання – це фізична особа-підприємець або юридична особа. А отже, розташування цього поняття серед позначень зон (місцевість, територія, акваторія тощо) є неприйнятним з позицій логіки і граматики. По-друге, вжитте у дефініції словосполучення *«матеріальні збитки»* є тавтологічним, адже збитки є завжди матеріальними (як грошовий еквівалент завданої шкоди). Якщо ж законодавець прагнув словом *«матеріальних»* відмежувати збитки від випадків моральної, немайнової шкоди, то це є зайвим, адже поняття *«моральні, немайнові збитки»* ніде в законодавстві не представлено (замість цього використовується поняття *«моральна або немайнова шкода»*). Отже, слово *«матеріальних»* є зайвим у зазначеній дефініції.

Алогізми присутні і в новому Митному кодексі України від 13 березня 2012 р. [3]. Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 4 Митного кодексу України: *«громадяни – фізичні особи: громадяни України, іноземці, особи без громадянства»*. Помилка полягає в тому, що в саме поняття *«громадяни»* включено *«осіб без громадянства»*. Оскільки мета законодавця у цьому випадку (про що свідчить подальші статті Митного кодексу) була спрямована на регулювання відносин за

участю усіх фізичних осіб (щодо юридичних осіб – існує окрема норма), які переміщують товари через митний кордон, відповідно правильно було б вживати у тексті загальне поняття «*фізичні особи*» замість «*громадяни*». Тоді дефініція була б логічною правильною: ***фізичні особи – громадяни України, іноземці, особи без громадянства.***

Ще одну невідповідність між поняттям та його визначенням знаходимо у п. 38 ч. 1 ст. 4 Митного кодексу, а саме: «*підприємство – будь-яка юридична особа, а також громадянин-підприємець*». Оскільки громадянин-підприємець є фізичною особою, тому він не може бути підприємством. Натомість, пропоную таке визначення: ***суб'єкт господарювання – будь-яка юридична особа, що здійснює господарську діяльність а також фізична особа – підприємець*** (що відповідатиме ст. 55 Господарського кодексу України [9] та ст.ст. 50-54 Цивільного кодексу України [10]).

Неправильним є і формулювання визначення «*рішення*» у вищезгаданому п. 1 ч. 2 ст. 24 Митного кодексу: «*рішення – окремі акти, якими митні органи, організації або їх посадові особи приймають рішення з питань, передбачених законодавством України з питань державної митної справи, а також задовольняють скарги, заяви, клопотання конкретних фізичних чи юридичних осіб або відмовляють у їх задоволенні*». Наведена конструкція є громіздкою, складною для читацького сприйняття, адже а) містить повтори, яких можна було уникнути, зокрема, «...з *питань, передбачених законодавством з питань...*»; у визначенні терміна «*рішення*» міститься також термін «*рішення*»; б) зайвим у цій дефініції є посилання на скарги, заяви і клопотання, адже їх задоволення чи незадоволення охоплюється змістом повноважень митних органів у сфері державної митної справи, що впливає із ст. 7 Митного кодексу України. Тому правильно було б визначити зазначене поняття таким чином: ***рішення – окремі акти, прийняті митними органами, організаціями або їх посадовими особами з питань державної митної справи.***

Іншим видом помилок у законодавстві є неповнота дефініцій. Так, згідно з п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 р.: «*непряма дискримінація – рішення, дії або бездіяльність, правові норми або критерії оцінки, умови чи практика, які формально є однаковими, але під час здійснення чи застосування яких виникають чи можуть виникнути обмеження або привілеї стосовно особи та/або групи осіб за їх певними ознаками, крім випадків, якщо такі дії або бездіяльність, правові норми або критерії оцінки, умови чи практика об'єктивно виправдані метою забезпечення рівних можливостей для окремих осіб чи груп осіб реалізовувати рівні права і свободи, надані їм Конституцією і законами України*» [11]. Очевидно, що у цьому випадку законодавець мав на увазі не однаковість самих рішень, дій, правових норм як таких, а саме ті рішення, дії, правові норми, які містять однакові умови стосовно певних осіб (хоча у контексті проблематики прав людини можна сперечатись з приводу доцільності вживання терміна «*однаковість*» замість терміна «*рівність*», що, однак не є предметом даної статті).

На моє переконання, зазначену дефініцію потрібно сформулювати з урахуванням нормативно-правових актів, прийнятих на міжнародному рівні. Зокрема, у рамках Європейського союзу прийнято низку директив, котрі регулюють питання непрямой дискримінації: Директива ЄС 2000/43/ЄС «Дискримінація за ознакою раси» [12]; Директива ЄС 2000/78/ЄС «Дискримінація в сфері працевлаштування та зайнятості» [13]; Директива ЄС 2004/113/ЄС «Дискримінація за ознакою статі / гендеру в сфері доступу до товарів і послуг» [14]; Директива ЄС 2006/54/ЄС «Дискримінація за ознакою статі / гендеру в сфері працевлаштування та зайнятості» [15]. У цих Директивах ЄС закріплені дефініції поняття «*непряма дискримінація*», з урахуванням яких потрібно було б створювати дефініцію поняття в аналізованому законі. Такий підхід стане важливим кроком на шляху до гармонізації українського законодавства до законодавства Європейського союзу. Окрім, того, існування у визначенні цього поняття таких слів, як «*легітимна мета*», «*необхідність у демократичному суспільстві*» зумовлює звернення до практики Європейського суду з прав людини (яку згідно із ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [16] українські суди застосовують при розгляді справ як джерело права), адже зміст цих понять повною мірою розроблений та розтлумачений саме у практиці Європейського суду з прав людини.

Отже, проведений аналіз законодавчих дефініцій засвідчив різного роду помилки, які негативно впливають на розуміння закону, його тлумачення, на правозастосовну практику. Це означає, що законодавець повинен більш ретельно й уважно формулювати визначення законодавчих термінів та понять, не порушуючи правил формальної логіки, термінологічної єдності, ретельно добираючи і правильно komponуючи мовні засоби, зокрема термінологічні. Розроблену дефініцію слід перевіряти на однозначність читацького сприйняття, на те, чи враховує вона правові реалії та потенційно можливі правові ситуації на практиці. Дефініції законодавчих термінів, як і всі проекти нормативно-правових актів мають формулюватися спеціально підготовленими для нормопроектувальної діяльності юристами, які володіють правилами законодавчої техніки, методикою роботи з термінами та необхідними практичними навичками.

Список використаних джерел

1. Робер К. Бержерон. Правила нормопроекування. – 1999. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apitu.org.ua/system/files/bergeron.doc>
2. Подорожна Т. С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції: монографія. / Т.С. Подорожна. – Львів: ПАЮ, 2009. – С. 5-6.
3. Митний кодекс України // Голос України. – 2012. – № 73-74.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України // Голос України. – 2012. – № 90-91.
5. Закон України «Про адміністративні послуги» від 6 вересня 2012 року // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/5203-17>
6. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
7. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» // ВВР. – 2010. – 41-42, 43, № 44-45.

8. Кодекс цивільного захисту України. – 2012. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/5403-17>
9. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 55.
10. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 50-54.
11. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» // Голос України. – 2012. – № 185.
12. Директива ЄС 2000/43/ЄС «Дискримінація за ознакою раси» // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a65
13. Директива ЄС 2000/78/ЄС «Дискримінація в сфері працевлаштування та зайнятості» // [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.licht.ee/main/assets/Directive2000.78
14. Директива ЄС 2004/113/ЄС «Дискримінація за ознакою статі/гендеру в сфері доступу до товарів і послуг» // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.eur-lex.europa.eu/.../LexUriServ.do?...2004..>
15. Директива ЄС 2006/54/ЄС «Дискримінація за ознакою статі/гендеру в сфері працевлаштування та зайнятості» // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.eulaw.ru/content/1639>
16. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>

*Данілюк О. В.,
студентка 5-го курсу
факультету правничих наук НаУКМА*

ДЕЯКІ ТИПОВІ ПОМИЛКИ ВЖИВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ У НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТАХ

Займенник – це самостійна частина мови, яка узагальнено вказує на предмет, ознаку, кількість, але не називає їх. Займенники привертають до себе увагу насамперед специфікою своєї семантики: вони не називають особи, предмета, ознаки (якості) предметів, а лише вказують на них. Семантичні особливості, синтаксичні і морфологічні властивості займенників дозволяють їм поєднуватися з різними частинами мови та виступати різними членами речення. [1, с. 67].

З огляду на це займенники використовують тільки у відповідному контексті, у зв'язку з конкретною ситуацією, яка дає змогу визначити обсяг їх значень.

Недотримання правил використання цієї частини мови може призвести до неясності, двозначності, неправильного розуміння і хибного тлумачення змісту висловлювання. Вживання займенників у нормативно-правових актах вимагає ще більшої обережності, оскільки відповідно до вимог нормопроектувальної техніки нормативно-правовий акт повинен бути конкретним, прозорим, ясным і зрозумілим, не повинен містити двозначності, суперечливих нормативних приписів.